

De rosmolen in de boerderij Zuidpool in Usquert

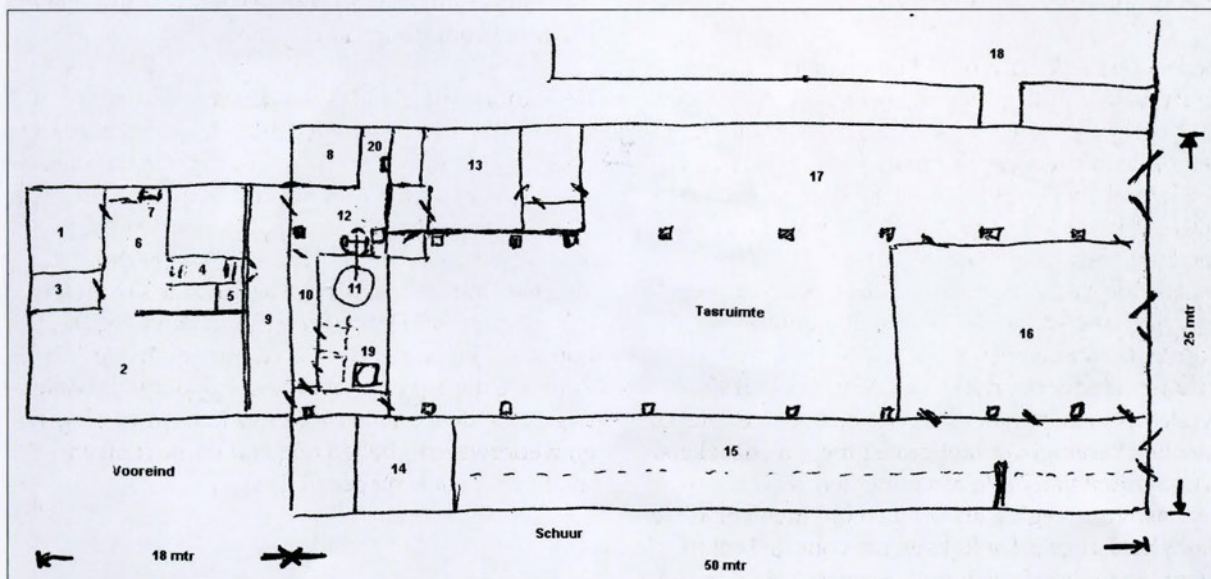
In het kader van het Jaar van de Boerderij behandelen de vier hoofdartikelen dit jaar allerlei aspecten van rosmolens en andere met spierkracht aangedreven molens. Hier volgt een enigszins bewerkte beschrijving van een particulier initiatief tot restauratie van een rosmolen op basis van gegevens verstrekt door de eigenaar H.G. Nijholt.

In 1988 kocht de familie Nijholt de boerderij Zuidpool (gebouwd in 1852). Vanaf de aankoop is er hard gewerkt om de boerderij weer in originele staat terug te brengen. Op de plaats waar vroeger in dergelijke boerderijen een roskarnmolen was ingebouwd, vond de heer Nijholt onder de zaadbeun

sporen van de paardenaandrijving en verder sporen van de karninrichting.

Omdat rosmolens als aandrijving maar in geringe mate gedocumenteerd zijn, is het moeilijk een verantwoord restauratieplan te maken dat recht doet aan streekeigen kenmerken. Na overleg met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg kwam de heer Nijholt in contact met A.J. Yzerman, die in de jaren zeventig bouwhistorisch onderzoek heeft verricht naar rosmolens in de provincies Groningen en Friesland. De globale werking van roskarnmolens is al door J.C. van Driel beschreven in nummer 2003/1 van De Nieuwe Zelfzwichter.

Na een lange periode van onderzoek kon de heer Nijholt een verzameling restanten van een rosmolen overnemen van het museum Welgelegen te Leens. Deze rosmolen is van het Hogelandster type, met houten conische wielen; een arbeidsintensieve,

Plattegrond van het bedrijfsgedeelte van boerderij Zuidpool; ter plaatse van het vooreind is de kelder getekend (opmeting H.G. Nijholt, 1-2-2003)

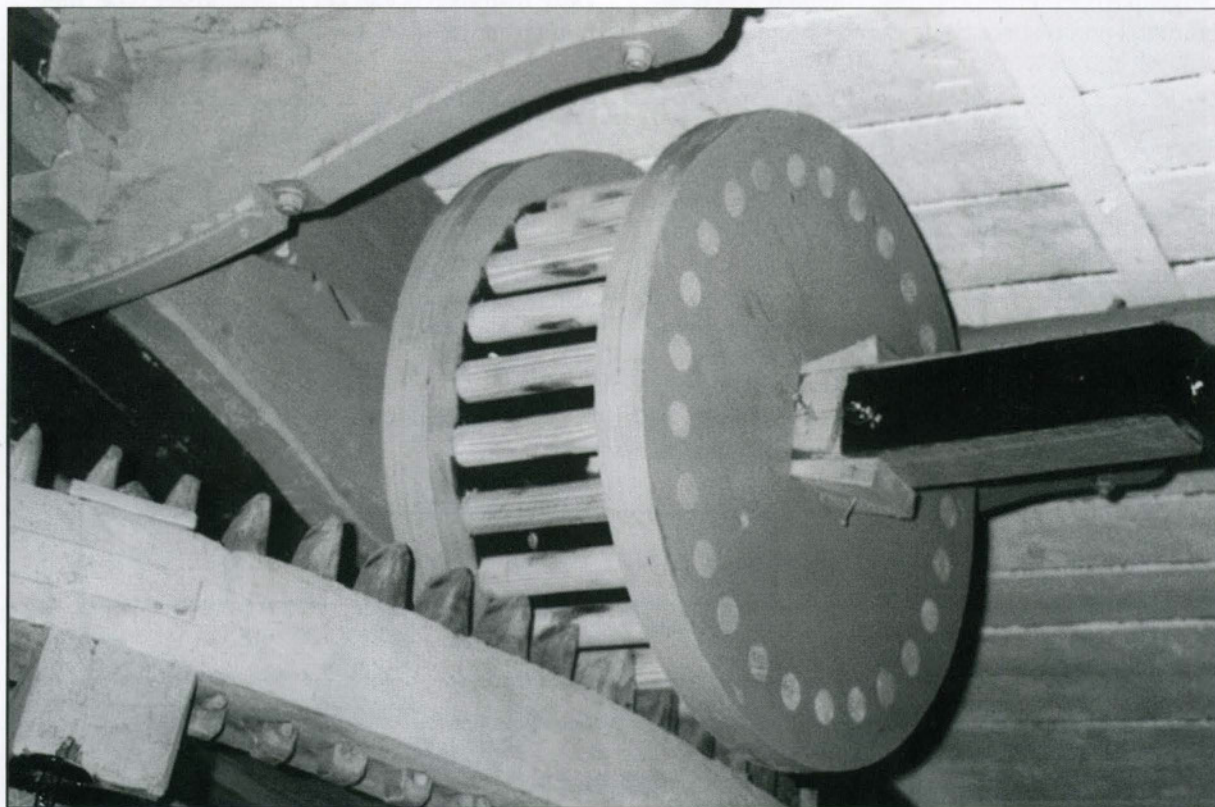
1 Keuken	5 Bedstee	9 Benedegang	13 Arbeidershuis	17 Wagengang
2 Melkkelder	6 Natte keuken	10 Duustergang	14 Spoelkeuken	18 Friese schuur
3 Gereikast	7 Pomp	11 Rosmolen	15 Koegang	19 Maalstoel
4 Gewelf keldertrap	8 Meidenkamer	12 Karnhuis	16 Paardenstal	20 Puthok

maar geruisloze constructie. Ondanks alle beschadigingen bleken de hoogte en de breedte overeen te komen met de ruimte waar in de boerderij Zuidpool vroeger de rosmolen moet hebben gestaan. Die locatie is herkenbaar aan de *pot* (een zwerfkei met een gat erin die als lagering diende voor de taats van het molenrad). Het hout van de spil van dat rad rotte meestal het eerste weg bij de taats als gevolg van de paardenurine. Dat er sets nieuwe kammen voor de wielen nodig waren is al haast vanzelfsprekend; nieuwe schoren in het molenwiel moesten dit weer in model brengen. Voor een deel moeten zulke constructies opnieuw worden uitgevonden op basis van de teruggevonden restanten en de gangbare molenbouwpraktijk.

Het drijfwerk boven de karnton (50:15 kammen) wordt bekrachtigd door een as die van het rosmolenwiel komt, aan de andere kant van de muur. Het rosmolenwiel heeft 100 kammen aan de bovenzijde en het drijft een schijfloop (26 staven) aan op een ijzeren as die door de muur naar de karnruimte gaat. De overbrengingsverhouding is dus bijna 13:1. Bij een normaal rondgaand paard maakt het roerwerk ongeveer 250 omwentelingen per minuut in

de karnton met een inhoud van ongeveer 550 liter. Een rosmolenaar moet een rustig, betrouwbaar en werklustig paard zijn. Meestal was het een enigszins bejaard dier dat een speciaal plekje had verworven in de boerenfamilie en dat daarom nog niet de gang naar de slager hoefde te maken.

Het paard was achter met een knuppel aan de dissel op de spil en vooraan met de halster verbonden aan de molenspil. Het leidsel stuurt het paard steeds naar één kant (naar binnen), zodat het rond liep in plaats van rechtuit. Om afleiding en duizeligheid te voorkomen liep het paard met oogkleppen of zelfs een blinderend masker. De meiden moesten om beurten erop toezien dat het paard doorsjokte. Daartoe waren er aan de kant van de rosmolen raampjes in de meidenkamer: het karnen ging ook door in de nacht. De personeelskamers waren gelegen aan de *duustergang* (in tegenstelling tot de gang in het voorhuis waar licht binnenviel door het raam boven de deur). Vooral in de warme zomer moest de aangezuurde middagmelk snel worden gekarnd tot boter; dat kon niet wachten tot de volgende dag.

Schijfloop

Foto: H.G. Nijholt, Usquert

Ingespannen paard
Foto: H.G. Nijholt, Usquert

Meestal had men alleen een rosmolen voor het karnen. Maar op de grotere bedrijven, zoals de Zuidpool, was er ook vaak een tweede drijfwerk voor de malerij. Hier werd graan gemalen voor eigen gebruik, onder andere voor veevoer. Ook werden in de tijd dat de hekelmachines kwamen daarvoor rosmolens ingezet. Een hekelmachine is een dorsma-

chine met een ronddraaiende trommel met pennen die het graan uit een schoof trekken die er voor werd gehouden. De hekelmachine werd aangedreven door een touw dat twee keer om rosmolenwiel lag en dat buiten de ruimte onder de zaadbeun met een snaarwiel de hekelmachine aandreef.

De rosmolen in boerderij de Zuidpool is dit jaar op afspraak geopend voor rondleidingen. De boerderij is geheel ingericht als een Hogelandster boerderij uit 1850-1900. Heel bijzonder is de keuken in de kelder met bedstee en gereikast. De bedrijfsgebouwen zijn ingericht met beslag en gebruiksvoorwerpen uit de tijd dat het paard nog centraal stond in de bewerking van de grond. Er zijn permanent acht paarden aanwezig, waarvan zes Groningers. Alle voorwerpen komen uit een gebied rond de boerderij met een straal van 15 kilometer.

Verder zijn in de schuren de uitrusting, de voertuigen en het geschut uit de periode 1812-1912 gestald van de Stichting Historie Koninklijke Nederlandse Veldartillerie. De paarden worden behalve voor landbouwdemonstraties en koetsritten ook gebruikt voor het verplaatsen van de kanonnen. Rondleidingen en demonstraties uitsluitend op afspraak van 1 mei tot 1 oktober.

H.G. Nijholt,
0595-433682,
Streeksterweg 70,
9988 PB Usquert.